

Franz Fanon. Μια πολιτική βιογραφία*

I

Δεν θα ήταν υπερβολή αν υποστηρίζαμε ότι ο Fanon υπήρξε από εκείνες τις ιστορικές μορφές που έμελλαν να χαράξουν, στις θετικές και αρνητικές στιγμές τους, την απελευθερωτική εμπειρία και την αγωνία της μετα-αποικιοκρατικής ανοικοδόμησης στις χώρες της μαύρης ηπείρου, και όχι μόνο (βλ. Βιετνάμ, Λατινική Αμερική), αλλά και που ενέπνευσαν σε μεγάλο βαθμό τα κινήματα της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών. Χρειάζεται παρ' όλα αυτά ν' αντιμετωπίσουμε εκ νέου τη σκέψη μιας προσωπικότητας που δόθηκε «ψυχή τε και σώματι» στην υπόθεση της χειραφέτησης του υποκειμένου από τη μίζερια των προκαταλήψεων και της παθητικότητας.

Έντονη και καταγιστική υπήρξε η αντίπαλη κριτική θεώρηση, εμπλέα εμπαιγμών, αυθαίρετων κρίσεων και αστήρικτων ορισμών· όχι λιγότερο ένοχη, ψευδής, συχνά ανυπόστατη και η εικόνα που «οι φίλοι» επιχείρησαν να επιβάλλουν, αλιεύοντας επιλεκτικά μέσα από τα φανονικά κείμενα μόνο ό,τι θα επιβεβαίωνε τις απόψεις τους, θα απέδιδε αξιοπι-στία στις θέσεις τους.

Καλούμαστε λοιπόν ν' απελευθερώσουμε τη φανονική σκέψη από τη μυθοποίηση, την ιδεολογική αγκύλωση και τη διαστρέβλωση στην οποία άκουσα οδηγήθηκε μέσα από τους λαβυρίνθους και την ακροβασία του βολονταρισμού, την περιχαράκωση και τον ελλιπή πολιτικό προβληματισμό που χαρακτήρισαν σημαντικό τμήμα της Αριστεράς στις τελευταίες δεκαετίες: η αναζήτηση ακυρώθηκε, οι αμφιβολίες μετατράπηκαν σε βεβαιότητες, η μελέτη και η στράτευση αναλώθηκαν στο βωμό της μόδας και της θεαματικότητας, περιτίττεισε ο βερμπαλισμός του «γνήσιου αντιδυτικού-αντιιμπεριαλιστικού πνεύματος», οι επιφάσεις μιας θεατρinίστικης, συχνότατα υποκριτικής και ακίνδυνης, στράτευσης στο πλευρό των αγωνιζόμενων λαών κυριάρχησαν. Η συνολική, έντονη και ολοκληρωτική στράτευση του Fanon, ο πρόωχος και τόσο δραματικός θάνατός του, η απόλυτη διεθνιστική του συνείδηση, συνέβαλαν στη δημιουργία ενός πυκνού πέπλου, που συχνά επικάλυψε την προσπάθεια απομυθοποιημένης κατανόησης του υποκειμένου διαμέσου των επιλογών του και του προσδιορισμού της χρονικής στιγμής στα πλαίσια της οποίας έδρασε. Όχι βέβαια ότι έλειψαν παντελώς εκείνες οι θεωρήσεις που στάθηκαν με σεβασμό και χωρίς μεροληψία απέναντί του.

Ο Παναγιώτης Τσιαμούρας είναι διδάκτωρ φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από εδώ τη Maria Pia Sergiacomo για την πολύτιμη βοήθειά της στη μετάφραση από τα γαλλικά ορισμένων κειμένων του Franz Fanon.

Για τούτο και μας βρίσκουν απόλυτα σύμφωνους τα όσα επισημαίνει ο Giovanni Giudici: «Ο αποικιοκρατούμενος του Fanon δεν έχει αναγκαστικά μαύρη επιδερμίδα και δεν πρόκειται υποχρεωτικά για τον αποικιοκρατούμενο με τη συνήθη στενή έννοια του όρου: θα μπορούσε να είναι πολίτης της δικής μας δημοκρατίας ή μιας οποιασδήποτε άλλης κατοικημένης από άτομα με λευκή επιδερμίδα. Το χρώμα της επιδερμίδας δεν έχει καμιά απολύτως σημασία... Ο τρόπος με τον οποίο ο Fanon εξετάζει την αποικιακή πραγματικότητα φανερώνει πιότερο μια αλληγορία του κόσμου, αναπαράσταση της παντοτινά διαδραματιζόμενης σφαιρικής πάλης για την ανακάλυψη και την απελευθέρωση του ανθρώπου».

II

Γεννημένος στα 1925 στη Μαρτινίκα, γαλλικό υπερπόντιο διαμέρισμα, ο Frantz Fanon θα έχει ως καθηγητή των γαλλικών μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της αριστερής διανόησης, τον Aimé Césaire, η επίδραση (συνολική θα μπορούσαμε να πούμε: πολιτική, ιδεολογική, αλλά και ως στάση ζωής) του οποίου θα είναι καθοριστικής σημασίας· θα πολεμήσει στο πλευρό των συμμάχων και θα τραυματισθεί από θραύσμα οβίδας κοντά στο Ρήνο (1944). Αξίζει ιδιαίτερης προσοχής αυτή η επιλογή του Fanon, η επίμονη στάση του να συμμετάσχει στον πόλεμο, σε πλήρη αντίθεση με την κυρίαρχη υιοθετούμενη θέση προσημονίας και αδιαφορίας των συμπατριωτών του («ο πόλεμος είναι ένα ξεκαθάρισμα λογαριασμών» μεταξύ των λευκών). Αναμφισβήτητα, αναδεικνύεται μέσα από μια τόσο αντισυμβατική και ριζοσπαστική τοποθέτηση, για την πραγματικότητα του νησιού, τόσο η αγωνία συμμετοχής, έμπρακτης και πρώτης γραμμής, στα δράματα όσο και η στράτευση εναντίον του φασισμού και των δυνάμεων του ολοκληρωτισμού. Είναι ακόμα χαρακτηριστικό ότι τούτη η απόφαση συνοδεύεται και με δύο εξίσου εύγλωττα γεγονότα: από τη μια συμπιπτει με την περίοδο προετοιμασίας για τα *bacalawreat*, από την άλλη, μόλις την τελευταία στιγμή εκφράζει στα αδέρφια του την τελεσίδικη κρίση του. Μετά τον τραυματισμό του επιστρέφει στη Μαρτινίκα (σε μια προεκλογική περίοδο που χαρακτηρίζεται από την πολιτική καμπάνια του A. Césaire από τις γραμμές του Κομμουνιστικού Κόμματος). Στη Γαλλία θα επιστρέψει το φθινόπωρο του 1946 και εγγράφεται στο ιατρικό τμήμα του Πανεπιστημίου της Λυών. Την εποχή εκείνη στο Πανεπιστήμιο της πόλης παρατηρείται έντονη φιλοσοφική κίνηση, η οποία, σε συνδυασμό με τα διδάγματα του A. Césaire, αλλά και με το γενικότερο κυρίαρχο μεταπολεμικό και αισιόδοξο πνεύμα και τον υπαρξισμό, πρέπει να επέδρασε καταλυτικά και επιταχυντικά στη σκέψη του νεαρού Fanon· παράλληλα με τα μαθήματα της ιατρικής παρακολουθεί εκείνα του Maurice Merleau Ponty, του Jean Lacroix, διαβάζει K. Marx, G. W. F. Hegel, F. Nietzsche, J. P. Sartre, Lenin, M. Heidegger. Αυτός ο πλουραλιστικός φιλοσοφικός προσανατολισμός θα οδηγήσει τελικά σ' ένα επίπεδο ωριμότητας και αλληλοσυμπλήρωσης. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι θα παρουσιάσει την πτυχιακή εργασία του (1951) —με θέμα το σύνδρομο Friederich— με μια εισαγωγική ρήση που θα υποδήλωνε χωρίς περιστροφές την έντονη φιλοσοφική αναζήτηση και την επίδραση του υπαρξισμού ως στάση ζωής απέναντι στις απαιτήσεις της πραγματικότητας και της συλλογικότητας: «Αφιερώνω τον εαυτό μου στις ζωντανές υπάρξεις και όχι στις ενδοσκοπικές

εγκεφαλικές διαδικασίες» (F. Nietzsche). Ειδικεύεται στη νευροψυχιατρική και τη νευροχειρουργική.

Οι πρώτες δημόσιες ξεκάθαρες πολιτικές τοποθετήσεις του Fanon έρχονται να εκδηλωθούν μέσα από δυο άρθρα στο «Esprit». Το πρώτο («Esprit» V/51), *L'Experience vecue du noir* (Η βιωμένη εμπειρία του μαύρου), συνιστά μια διεισδυτική ματιά στο σύνολο των μηχανισμών αποκλεισμού, συλλογικοτήτων και υποκειμένων, θεωρώντας το ρατσισμό και την προκατάληψη ως ολοκληρωτική άρνηση της αυτονομίας και της αξιοπρέπειας του Άλλου: «Ντροπή, ντροπή και περιφρόνηση για τον εαυτό μου, απηρία: όποιος μ' αγαπά λέει ότι αυτό δεν οφείλεται στο χρώμα της επιδερμίδας μου... Σε κάθε περίπτωση είμαι αιχμάλωτος ενός διαβολικού κύκλου». Οι αποχρώσεις και οι μορφές που λαμβάνουν οι ρατσιστικές συμπεριφορές, οι εμπειρίες του εβραίου και του αντισημιτισμού (ιδωμένες μέσα από το έργο του J. P. Sartre), αλλά και η διαφοροποιός ουσία που ταυτόχρονα δια φωτίζει και προσδιορίζει τις εμπειρίες των δυο υποκειμένων (εβραίου και νέγρου), ο ρατσιστικός λόγος ως αφαίρεση της φυσικής υπόστασης του Άλλου, η καταναγκαστική περιχαράκωσή του μέσα από/στο βλέμμα του κυρίαρχου/λευκού. Συναντάμε ήδη εδώ την κατηγορηματική απόρριψη της *negritude* (νεγροσύνη) ως σταθερή και αδιάφυστη πορεία αυτοαναγνώρισης διαμέσου της καθολικότητας των ιδιαιτεροτήτων, της κατάδυσης στο μυθικό και φανταστικό παρελθόν της κοινότητας, του εκθειασμού των αρετών της φυλής (η σεξουαλικότητα, το αυθόρμητο, η σχέση με τη γη και τη φύση, ο ρυθμός και η κίνηση της μαύρης ψυχής) όπως αυτά θεωρητικοποιήθηκαν και αποκαλύφθηκαν μέσα από το έργο του Σενεγαλέζου ποιητή και πολιτικού Leopold Sedar Senghor. Οι αναφορές είναι πολλές: J. P. Sartre (πολυδιάστατη και καθοριστική η συμβολή του *Orphee Noir*, εισαγωγή στην *Ανθολογία νέγρικης και μαλγάσικης ποίησης*, του αποκαλύπτει την παροδική και μεταβατική διάσταση της νεγροσύνης, την ανάγκη να ξεπερασθεί διαλεκτικά και να απορριφθεί), Senghor, Diop, Jaspers αλλά και J. Roumain (ο Αϊτιανός δημιουργός του *Bois d'Ebene*, έργο-μανιφέστο για τον κοινό αγώνα όλων των καταπιεσμένων λαών του πλανήτη: «Όπως η αντίθεση των χαρακτηριστικών / διαλύεται στην αρμονία του προσώπου / διακηρύττουμε την ενότητα του πόνου / και της εξέγερσης των λαών...»), R. Wright (η τραγική φιγούρα του Bigger Thomas στο *Native son* έρχεται να εκφράσει το αδιέξοδο της τυφλής αδιάκριτης αντίδρασης, αλλά υπογραμμίζει παράλληλα και την πραγματική ένταση, που διακρίνει το ξεδίπλωμα της σχέσης μαύρου-λευκού υποκειμένου), βοηθούν τον Fanon να προσδιορίσει το χώρο και τον τρόπο αναίρεσης της νεγροσύνης, να καταστήσει εφικτή τη νέα συλλογική προοπτική, να εξουδετερώσει το σύνδρομο της επιδερμικότητας. Η γλώσσα είναι τραχιά, απόλυτη: οι φράσεις και οι διαπιστώσεις σύντομες στη συντάξη τους, κοφτές και βίαιες στο περιεχόμενό τους. Ο υπαρκτισμός, τα πραγματικά βιώματα του υποκειμένου διαπλέκονται με την αγωνία του συλλογικού οράματος. Το Εγώ, έξω από τα προστάγματα και τις φαντασιακές αξιώσεις του Άλλου, βιώνει την ιστορία, πορεύεται στο δρόμο της αυτο-αναγνώρισης, διεκδικεί και διατηρεί την αυτονομία της κρίσης και των πράξεών του στο επίπεδο της ισοτιμίας. Τα πρώτα βήματα του Fanon συντελούνται την περίοδο της κυριαρχίας του γαλλικού υπαρκτισμού και αποκαλύπτουν εμφανέστατα την επίδρασή του.

Ένα χρόνο αργότερα, πάλι στο «Esprit» (VI/52), θα δημοσιευθεί το *Le Syndrome Nord Africain*. Πρόκειται για μια βαθιά ανατομική ματιά των μηχανισμών αποκλεισμού που δια-

περνούν το σώμα της κυρίαρχης επιστημονικής άποψης, των προκαταλήψεων, της ισχυροποίησης των σχέσεων υποταγής και καταστολής που αυτή παράγει: την επέμβαση των αργιόγ αντιλήψεων στις σχέσεις των βορειοαφρικανών μεταναστών ασθενών και του ιατρικού προσωπικού της μητρόπολης. Εύκολα εντοπίζουμε και τις βάσεις της Socialtherapie, της πρακτικής επανένταξης του ασθενή/υποκειμένου διαμέσου της κοινωνικοποίησής του. Μέσα από την εμπειρία που ο Fanon θ' αποκτήσει στο πλευρό του, ισπανικής καταγωγής δημοκράτη εξορίστου, F. Tosquelles, αναδεικνύεται η πολιτική διάσταση της ψυχιατρικής. Είναι ενδιαφέρουσα η αναφορά που κάνει στην ψυχοσωματική ιατρική του Stern: «Δεν πρέπει να βρούμε μόνο ποιο είναι το όργανο που έχει προσβληθεί, ποια είναι η φύση των οργανικών ανωμαλιών, αν αυτές υφίστανται πραγματικά και ποιο μικρόβιο έχει εισχωρήσει στον οργανισμό· δεν είναι αρκετό να γνωρίζουμε ποια είναι η “σωματική κατασκευή” του ασθενούς, αλλά χρειάζεται να αναζητήσουμε και να βρούμε ό,τι ο H. Meng αποκαλεί “η κατάσταση του”, δηλαδή ποια είναι η σχέση του με το περιβάλλον του... η σεξουαλικότητά του, η εσωτερική έντασή του, τα αισθήματα ασφάλειας ή ανασφάλειας, οι κίνδυνοι που τον απειλούν και, θα προσθέταμε ακόμα, την εξέλιξή του, την ιστορία της ζωής του· πρέπει να κάνουμε ουσιαστικά μια “διάγνωση της κοινωνικής κατάστασης”». Ο Fanon θα επιχειρήσει αργότερα μια σε βάθος εφαρμογή της κοινωνικής θεραπείας, η οποία νωρίτερα είχε πετύχει εντυπωσιακά αποτελέσματα επί γαλλικού εδάφους (νοσοκομείο του Saint-Alban de Losère, κάτω από τις οδηγίες και τις συμβουλές του Tosquelles) και σε αραβικό έδαφος, στο ψυχιατρικό ίδρυμα της Blida: εδώ όμως τα αποτελέσματα κάθε άλλο παρά αισιόδοξα θα παρουσιαστούν, στο μέτρο που η πρακτική γνώση της «διάγνωσης της κοινωνικής κατάστασης» παραμέλησε τις ιδιαιτερότητες του χώρου και μετατράπηκε σε αυθαίρετη μεταφορά εμπειριών και μεθόδων: οι ασθενείς (ένα τμήμα 165 ευρωπαίων γυναικών και ένα με 220 άρρενες μουσουλμάνους) θα ανταποκριθούν με διαφορετικό τρόπο στις απαιτήσεις του προγράμματος. Για τις γυναίκες η διαδικασία επανένταξης θα εξελιχθεί ομαλά· αντίθετα, οι άνδρες θα υποχρεώσουν τον Fanon να επανέλθει στο ζήτημα της Socialtherapie, της κοινωνικοποίησης και της επανένταξης του ασθενούς και να δουλέψει σύμφωνα με τα συγκεκριμένα δεδομένα. Ό,τι ίσχυε για τους ευρωπαίους σε γαλλικό έδαφος δεν είχε πια καμιά συνέπεια στους ντόπιους: τα καφέ, ο κινηματογράφος κλπ. αφήνουν εντελώς αδιάφορους τους μουσουλμάνους. Ο Fanon εκ των πραγμάτων θ' αναγκαστεί να ομολογήσει: «για να πραγματοποιήσουμε ολοκληρωτικά την κοινωνική θεραπεία πρέπει να κινηθούμε από τα ιδιαίτερα στοιχεία της υπό εξέταση κοινωνίας».

Όσο αφορά στο *Le Syndrome Nord-africain*, οφείλουμε να κάνουμε δυο ακόμα διαπιστώσεις. Από τη μια, είναι εμφανές ότι βρισκόμαστε μπροστά στα πρώτα χαρακτηριστικά σημάδια της επαφής που ο νεαρός Μαρτινικανός αποκτά με την αραβική πραγματικότητα και ιδιαίτερα με τη βορειοαφρικανική κοινότητα, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση αυτή η συνάντηση να επέδρασε στην κατοπινή απόφασή του να εργαστεί στην Αλγερία. Από την άλλη, πρέπει να υπογραμμισθεί η επίδραση των φανονικών θέσεων πάνω στα νεώτερα ψυχιατρικά-θεραπευτικά ρεύματα, επίδραση κάτι παραπάνω από εμφανής και που θα σχετίζεται όχι μόνο με το αντικείμενο και τις μεθόδους επανένταξης του ασθενούς, αλλά και με το συνολικό ρόλο του ιατρικού προσωπικού, τη λειτουργία του ψυχιάτρου απέναντι στον ασθενή και τους επίσημους θεσμούς. Εύστοχα ο F. Basaglia θα επισημάνει ότι «ο Fanon ξε-

καθαρίζει τη θέση του ως πολιτικοποιημένου-ψυχιάτρου, κατανοώντας ότι η σχέση γιατρού και ασθενή (όπως άλλωστε και η σχέση λευκού και νέγρου, δηλαδή μεταξύ αυτού που κατέχει την εξουσία και αυτού που δεν την κατέχει), ήταν πάντοτε μια θεσμική σχέση, στα πλαίσια της οποίας οι ρόλοι είχαν προσδιορισθεί από το σύστημα»: το μπόλιασμα φιλοσοφικής, πολιτικής, ψυχιατρικής θεώρησης και πρακτικής, η αναγνωρισμένη ανεπάρκεια και αναποτελεσματικότητα μιας μετεμφυτευμένης θεραπευτικής μεθόδου έξω από τα χαρακτηριστικά δεδομένα του κάθε χώρου, η συνειδητοποίηση της αναπαραγωγής της ιεραρχημένης γνώσης μέσα από τους επίσημους κυρίαρχους θεσμούς, δεν μπορούσαν παρά να καθορίσουν τον προβληματισμό και τις επιλογές της προοδευτικής διάνοησης στο χώρο του ψυχιατρικού-θεραπευτικού λόγου (F. Basaglia, G. Jervis κ.λπ.) στις δεκαετίες που ακολούθησαν, σε ανοικτή ρήξη με τις παραδοσιακές αστικές πρακτικές.

III

Στα μέσα του 1952, με εισαγωγή του Francis Jeanson, από τις εκδόσεις «Seuil» θα δει το φως της δημοσιότητας το πρώτο ολοκληρωμένο έργο του Fanon, *Peau Noire et Masques Blancs* (Μαύρο δέρμα και λευκές μάσκες), που αποτελεί μια κοινωνική, φιλοσοφική, ανθρωπολογική, πολιτική και πολιτιστική, διαπεραστική ματιά στις σχέσεις του μαύρου υποκειμένου με το λευκό και το σύνολο των πολιτισμικών αναφορών του (ο/η νέγρος/α απέναντι στο λευκό του άλλου φύλου, η ένταση και η πρόθεση κυριαρχίας που εξουσιάζει και καθορίζει αυτή την επαφή). Μέσα από τη συνεχή αναφορά στο εγγλεϊανό έργο (*Φαινομενολογία του Πνεύματος*) και ιδιαίτερα στο βίωμα της σύγκρουσης Αφέντη και Σκλάβου, το πάθος του Fanon είναι αμείλικτο και δεν χαρίζεται σε κανέναν και σε τίποτα. Οι συμπεριφορές και οι τακτικές του ρατσιστικού προστάγματος είναι πολλές, πολυποίκιλες, παρεισφρέουν ακόμα και εκεί όπου ελάχιστα τις περιμέναμε. Οι προκαταλήψεις, οι εκ των προτέρων, θετικά ή αρνητικά, διακείμενες απόψεις και θεωρήσεις, φορτισμένες με άκριτο και αδικαιολόγητο συναισθηματισμό, κυριεύουν τις στάσεις ζωής μας. Ο διακαής πόθος της «γαλακτοποίησης», η μεταβατικότητα της νεγροσύνης, οι πλάγιες ρατσιστικές θεωρήσεις της Ψυχοεθνολογίας του O. Manponi (*Psychologie de la colonisation*), η γλώσσα του αφέντη, «περιστασιακά και τυχαία λευκού», που έρχεται να επιβάλλει τη δική της ως τη μόνη αλήθεια, η σεξουαλικότητα του μαύρου, η καταπίεση του ερωτισμού του, αλλά και η διάγνωση μιας εξίσου αρρωστημένης αντίληψης που διακρίνει το λευκό απέναντι στον Άλλο: «η συμπεριφορά των υπό παρατήρηση γυναικών θα μπορούσε να κατανοηθεί ευδιάκριτα στο φαντασιακό επίπεδο. Η νεγρόφοβη δεν είναι στην πραγματικότητα παρά μια κατά φαντασία ερωτική σύντροφος, όπως ο νεγρόφοβος είναι ουσιαστικά ένας καταπιεσμένος ομοφυλόφιλος». Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Fanon σπεύδει αμέσως, και με αφορμή τα συμπεράσματα της ανάλυσης του J. P. Sartre στο εβραϊκό ζήτημα και στον αντισημιτισμό, να αποσαφηνίσει τα επίπεδα εκφοράς του ρατσιστικού λόγου (απέναντι στον εβραίο και απέναντι στο νέγρο): «Σε σχέση με το μαύρο, όλα συμβαίνουν στο χώρο των γεννητικών οργάνων... Το ζήτημα του αντισημιτισμού μελετήθηκε έξοχα από τον J. P. Sartre. Εμείς από την πλευρά μας θα επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε τι είναι η νεγροφοβία. Αυτή η φοβία το-

ποθετείται στο επίπεδο του ενστίκτου, του βιολογικού... κανένας αντισημίτης δεν θα σκεφτόταν ποτέ να ευνουχίσει τον εβραίο. Τον εξοντώνει ή τον αποστειρώνει. Αντίθετα, το νέγρο τον ευνουχίζουν. Το πέος, σύμβολο του ανδρισμού, πρέπει να εκμηδενισθεί, δηλαδή να αφαιρεθεί. Ο νέγρος αναίρειται στο επίπεδο της φυσικής υπόστασης, της σωματικότητας... Από τη μεριά του ο εβραίος βλέπεται στο επίπεδο της διάνοησης, του πνεύματος, του χρήματος... Προβάλλοντας τις δικές του επιθυμίες στο νέγρο, ο λευκός συμπεριφέρεται σαν ο νέγρος να τις έχει και στην πραγματικότητα. Ο λευκός έχει την πεποίθηση ότι ο νέγρος είναι ένα ζώο· όταν δεν τον εντυπωσιάζει το μέγεθος του πέους, το κάνει η σεξουαλική δύναμή του. Αντίκρυ σ' αυτό το "διαφορετικό" πρέπει να υπερασπίσει τον εαυτό του, δηλαδή να χαρακτηρίσει τον Άλλο. Ο Άλλος θα γίνει το θεμέλιο των ανησιχιών και των επιθυμιών του». Και σε τελευταία ανάλυση, στον εβραίο είναι δυνατό να περάσει απαραίτητος, όχι όμως και στο μαύρο. Ακόμα και ο A. Breton δεν κατορθώνει να διαφύγει από τα πυρά της κριτικής του Fanon: τα ιδιαίτερα εγκωμιαστικά σχόλια του σουρεαλιστή A. Breton στην εισαγωγή της πρώτης έκδοσης του *Ημερολογίου επιστροφής στη γενέθλια γη*, του Aimé Césaire («Είναι ένας νέγρος που χειρίζεται τη γαλλική γλώσσα με τέτοιο τρόπο, ώστε δεν υπάρχει σήμερα κανείς λευκός ισάξιάς του»), δημιουργούν έντονες υποψίες στον Fanon, προκαλούν τα σαρκαστικά σχόλιά του: «Ακόμα και στην περίπτωση που λέει την αλήθεια ο Breton, δεν διακρίνω πού βρίσκεται το παράδοξο».

Ο φανονικός λόγος πορεύεται αδυσώπητος και βίαιος και συχνά αδυνατούμε να τον παρακολουθήσουμε μέχρι το βάθος των πιο λεπτών αποχρώσεων της σκέψης· κάτι που έρχεται να επιβεβαιωθεί τόσο από τον F. Jeanson όσο και από τον Fanon: «Έγραψα», σημειώνει ο Jeanson στην εισαγωγή της πρώτης έκδοσης του *Peau Noire et Masques Blancs*, «κάποια μέρα στον Fanon για μια διευκρίνιση πάνω σ' ένα απόσπασμα που στο κείμενο μου φάνηκε λίγο δυσνόητο... Ο Fanon πρόσθεσε στο τέλος της απάντησής του: "Δεν είναι δυνατό να εξηγήσω αυτή τη φράση. Όταν γράφω τέτοια πράγματα, προσπαθώ να αγγίξω τον αναγνώστη στο συναισθηματικό επίπεδο... που σημαίνει ανορθολογικά, σχεδόν αισθησιακά"».

Ο Fanon δεν εκθειάζει ούτε την ιδιαιτερότητα ούτε το φανταστικό παρελθόν του μαύρου· δεν δείχνει την παραμικρή διάθεση να αρκεστεί σε μια αντικατάσταση a priori προκαταλήψεων που θα ενισχύσουν και θα νομιμοποιήσουν τους μηχανισμούς αποκλεισμού μεταξύν των υποκειμένων· επικρίνει τη δυσμενή προοπτική οπισθοδρόμησης στις παραδοσιακές αξίες της κοινότητας, όπως επικρίνει και την πολιτική της βίαιης αφομοίωσης ή εκείνη της γαλακτοποίησης και της υποταγής στα προστάγματα του λευκού/κυριάρχου. Δεν διαβλέπει καμιά θετική πρόταση μέσα από τη νεκράνάσταση του παρελθόντος· αντίθετα, υιοθετεί ακέραια το μαρξιστικό λόγο: «Η κοινωνική επανάσταση δεν μπορεί ν' αντλήσει την ποιότητά της από το παρελθόν, αλλά μόνο από το μέλλον. Δεν μπορεί να αρχίσει από τον ίδιο τον εαυτό της προτού οβήσει όλες τις προκαταλήψεις σχετικά με το παρελθόν». Δεν χαρίζεται στα μισόλογα, στις προσθέσεις χωρίς περιεχόμενο και προοπτική· εκείνο στο οποίο προσβλέπει και προσδοκά είναι το αντάμωμα των υποκειμένων και των συλλογικοτήτων, έξω από κάθε επιμέρους διαφορά και ιδιαιτερότητα η πάλη για την εκπλήρωση αυτής της συνάντησης. Αν ο Bigger Thomas (*Native Son*) του χάρισε τη δραματική, όσο και ρεαλιστική, φιγούρα του μαύρου υποκειμένου που τυφλά, αδέξια και αδιάκριτα εκτονώνει την επιθετικότητά του σε βάρος των άλλων, λευκών και μαύρων, πλουσίων και φτωχών,

ένα άλλο έργο του Richard Wright θα του αποκαλύψει το πλέον λαμπερό όραμα της αδελφότητας των λαών. Πρόκειται για το *The Twelve Millions Black Voices* («Δώδεκα εκατομμύρια μαύρες φωνές») ούρλιαξαν ενάντια στο παρατέτασμα του ουρανού. Και αυτό... υποχώρησε, όπως ένα σπασμένο ταμπούρο. Στο πεδίο της μάχης, σηματοδεδεμένο, στις τέσσερις γωνίες από εικοσάδες νέγων κρεμασμένων από τους όργχεις, σιγά σιγά ορθώνεται ένα μνημείο που υπόσχεται να είναι μεγαλειώδες. Και στην κορφή του μνημείου, διακρίνω ήδη ένα λευκό και ένα νέγρο να δίνουν τα χέρια».

Η πορεία αυτονόμησης και χειραφέτησης του υποκειμένου διαδραματίζεται μέσα από τη συλλογική πάλη, από την αναίρεση της εσωτερικευμένης σχέσης εξάρτησης και τον εκμηδενισμό του άλλου/κυριάρχου ως μόνου και απαραβίαστου σημείου αναφοράς-σύγκρισης, την ακύρωση της αποκλειστικότητας και της προέκκρισης. Καμιά υποχώρηση στη συναισθηματική φόρτιση («Δεν έχω δικαίωμα, εγώ ο έγχρωμος, να προσδοκώ να αποκρυσταλλωθεί στο λευκό μια θέση ενοχής απέναντι στο παρελθόν της φυλής μου»), η σκέψη παραμένει ξεκάθαρη και μπροστά στη γοητεία της οικειότητας που φαίνεται να θέλγει, και να παγιδεύει, το μαύρο («Δεν θα ήθελα να είμαι το θύμα της δολιότητας ενός νέγκρικου κόσμου»). Ο καθαρός λόγος και η αποστασιοποιημένη ματιά παραμένουν σταθερά ακόμα και όταν το πάθος ξεχειλίζει από τις σελίδες· σε καμιά περίπτωση δεν χάνεται η ισορροπία: το υποκείμενο, η βιωμένη εμπειρία, παραμένουν σταθερά και συγκεκριμένα στοιχεία όσο και αν η ένσταση της υπαρξιακής αγωνίας απειλεί να ωθήσει σε ακρότητες: το απόλυτο δεν χάνει ποτέ έδαφος ούτε και εξωθείται στο αδιέξοδο της όποιας ακρότητας. Και είναι πραγματικά αξιοσημείωτο ότι μέσα από τις σελίδες του *Μαύρο δέρμα και λευκές μάσκες* εύκολα εντοπίζουμε τα σταθερά σημεία φιλοσοφικής αναφοράς, τους άξονες προβληματισμού και των επόμενων έργων του Fanon, ακόμα και εκείνων όπου η πολιτική ανάλυση και τα επείγοντα καθήκοντα της επικαιρότητας τίθενται σε πρώτο επίπεδο.

IV

Από το Νοέμβριο του 1953 μέχρι τις αρχές του 1957 ο Fanon θα εργασθεί στο ψυχιατρικό ίδρυμα της Blida-Joinville, κοντά στο Αλγέρι¹. Η αποτυχία της Socialtherapie δεν τον εμποδίζει να έρθει σε στενές επαφές με τους Αλγερινούς αγωνιστές του Απελευθερωτικού Μετώπου (η επανάσταση είχε ανακηρυχθεί την 1η Νοεμβρίου 1954), να αποκτήσει, στο χώρο του ντόπιου στοιχείου, μια θετική φήμη και να δημιουργηθεί μεταξύ τους ένα κλίμα εμπιστοσύνης. Οι βιαιότητες των ατοίκων και των γαλλικών δυνάμεων κατοχής, η αθλιότητα της αλγερινής πραγματικότητας, ένας αγώνας για ανεξαρτησία χωρίς σταματημό, επιδρούν καταλυτικά στην προσωπικότητα του Fanon, που επιλέγει πλέον τη στράτευση σε πρώτο πρόσωπο με όλες τις συνέπειές της. Ήδη το Φθινόπωρο του 1956 θα υπογράψει, προς το Γενικό Κυβερνήτη της Αλγερίας, υπουργό R. Lacoste, την επιστολή παραίτησής του. Για μια ακόμα φορά ο λόγος του Fanon δεν αφήνει περιθώρια άλλης επιλογής ή συμβιβασμού: στο στόχαστρο βρίσκεται το σύνολο της αποικιοκρατικής/ταξικής πραγματικότητας, αλλά και η ίδια η ψυχιατρική πρακτική ως θεσμός νομιμοποίησης της σχέσης βίας (το προσωπικό/υποκείμενο της βίας - οι ασθενείς/αντικείμενα βίας): «Αν η ψυχιατρική αποτε-

λεί μια ιατρική τεχνική που προτίθεται να βοηθήσει τον άνθρωπο, ώστε να μην είναι πια ξένος στο περιβάλλον του, τότε αισθάνομαι την υποχρέωση να τονίσω ότι ο Άραβας, χρόνια αποξενωμένος στην ίδια τη χώρα του, ζει σε μια κατάσταση ολοκληρωτικής απώλειας της προσωπικότητάς του... Μια κοινωνία που ωθεί τα μέλη της σε λύσεις απελπισίας είναι μια κοινωνία που δεν λειτουργεί πλέον, μια κοινωνία που πρέπει να αλλάξουμε... Η απόφασή μου είναι να μη διατηρήσω με κάθε τρόπο τα καθήκοντα μιας υπηρεσίας, με το απατηλό πρόσχημα ότι δεν είναι δυνατό να γίνει διαφορετικά».

Την παραίτησή του θα ακολουθήσει η συνολική στράτευση στις γραμμές του F.L.N. (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Αλγερίας) και του αγωνιζόμενου λαού: αντιπρόσωπος της αλγερινής επανάστασης στη συνάντηση των αφρικανικών λαών (Ακρά 1958), όπου θα συναντήσει και θα γνωρίσει προσωπικά μερικές από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες του απελευθερωτικού αγώνα της ηπείρου (Nkrumah, Lumumba, F. Roberto), συμμετοχή στο II Διεθνές Συνέδριο μαύρων συγγραφέων και δημιουργών (Ρώμη, Μάρτιος 1959), πυκνή αρθρογραφία από τις σελίδες του Τύπου της αλγερινής επανάστασης και συντάκτης της «El Moudjahid». Η πορεία και το δράμα της επανάστασης του αλγερινού λαού, αλλά και η διαδικασία χειραφέτησης της μαύρης ηπείρου από τα ποικίλα δεσμά του ιμπεριαλισμού και της ντόπιας αστικής τάξης, η τακτική του νεο-ιμπεριαλισμού, οι προδοσίες και οι δισταγμοί, τα γιγάντια βήματα που έπρεπε να πραγματοποιηθούν προς την κατεύθυνση της ανεξαρτησίας, η ανικανότητα της γαλλικής Αριστεράς να υποστηρίξει ώριμα και υπεύθυνα τον αγώνα, καταγγέλλονται από λόγο θυελλώδη και ουσιαστικό, που δεν θ' αργήσει να ενοχλήσει τα ακροδεξιά στοιχεία και το σύνολο των μηχανισμών καταστολής: υπάρχουν στοιχεία για δυο απόπειρες δολοφονίας σε βάρος του Fanon. Εκείνο όμως που παραμένει εξαιρετικό και πρέπει να επισημανθεί, συνίσταται στη δυσφορία και την ενοχλητική διάθεση που αυτές οι θέσεις και η στάση ζωής του προκαλούν ακόμα και στο ηγετικό επίτεδο του F.L.N. Ο Fanon αντιλαμβάνεται και αρχίζει να καταγγέλλει τις εσωτερικές αντιπαλότητες, τα πσιώπια χτυπήματα μεταξύ συντρόφων, την υπερβολική εξουσία και δύναμη που η στρατιωτική πτέρυγα απολαμβάνει και παράγει για τον εαυτό της. Παράλληλα ωριμάζει μέσα του η παναφρικανική ιδέα και η απαίτηση της αλληλεγγύης των λαών στα πλαίσια των σχέσεων αλληλεξάρτησης που αναπτύσσονται, όχι μόνο μεταξύ των λαών του Τρίτου Κόσμου, αλλά και αυτών με τις προοδευτικές δυνάμεις της μητρόπολης. Τα συνεχή ταξίδια θα τον φέρουν σε επαφή με τα αγωνιστικά απελευθερωτικά κινήματα του Νότου, και ειδικότερα με εκείνα της μαύρης Αφρικής. Μέσα από ένα τέτοιο κλίμα συνάντησης, διαλόγου και ανταλλαγής, θα γεννηθεί και η ιδέα ενός πολύπλευρου αντιιμπεριαλιστικού μετώπου: «Αποστολή μας είναι να ανοίξουμε ένα νότιο μέτωπο... Να ξεπρώσουμε τους πληθυσμούς της Σαχάρας, να διεισδύσουμε μέχρι τα αλγερινά υψίπεδα. Και, όταν μεταφέρουμε την Αλγερία σε κάθε γωνία της Αφρικής, ν' ανηφορίσουμε με όλη την Αφρική προς την αφρικανική Αλγερία, προς το Βορρά, προς το πριερωτικό Αλγέρι».

Τον Απρίλη του 1960, με απόφαση του γαλλικού υπουργείου Εξωτερικών θα διαταχθεί η άμεση κατάσχεση του *L' an V de la révolution algérienne* την ίδια τύχη θα έχει και η δεύτερη έκδοση του έργου, ένα μήνα αργότερα. Πρόκειται για κοινωνιολογική προσέγγιση μιας επανάστασης *in corso*, των αλλαγών που σε πολιτιστικό επίπεδο αυτή επιφέρει και καταγράφει, των «μεταμορφώσεων» που οι διάφορες ομάδες και συλλογικότητες ακολου-

θούν, ώστε να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της πάλης, του κλονισμού των παραδοσιακών συνεκτικών στοιχείων. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι πέντε χρόνια αργότερα το έργο θα πάρει τον ακόμα σαφέστερο τίτλο *Sociologie de la révolution algérienne* (Κοινωνιολογία της αλγερινής επανάστασης), ούτε ακόμα θα πρέπει τροχάδην να προσπεράσουμε τους τίτλους των κεφαλαίων: *Η Αλγερία αφαιρεί το τσαντόρ, Η αλγερινή οικογένεια, Εδώ η φωνή της Αλγερίας*. Η συνολική μεταμόρφωση ενός λαού που βιώνει τη διαδικασία χειραφέτησής του, ο τρόπος με τον οποίο αυτός καθορίζει τα πλαίσια συνάντησης και συνδιαλλαγής των δυο πολιτισμών, η αμοιβαία εξάρτηση στρατηγικών στόχων και τακτικών κινήσεων, οι σχέσεις της Αλγερινής γυναίκας με τον Αλγερινό άνδρα, όχι μόνο στα πλαίσια της οικογένειας, αλλά και έξω από αυτή, η υπέρβαση και συχνή κατάργηση των παραδοσιακών ρόλων, η πρόθεση να υιοθετηθεί και να χρησιμοποιηθεί ανάλογα ό,τι θετικό προκάλεσε η συνάντηση με τον άποικο, οι αλλαγές στον τρόπο συμπεριφοράς και διαπροσωπικής επικοινωνίας, αλλά και ενημέρωσης. Είναι φυσικό, στα πλαίσια της διάδοσης των θέσεων, αλλά και της προοπτικής να επιτευχθεί μια αυθεντική και έξω από τυποποιησείς επαφή με τις άλλες ομάδες που πλαισιώνουν την αλγερινή πραγματικότητα, ο Fanon να προτείνει τα δίγλωσσα ραδιοφωνικά προγράμματα, ανατρέποντας κατά προέκταση κάθε κλισιό και προκατάληψη γύρω από την κουλτούρα του κατακτητή: «Από το 1956, στην Αλγερία, η απόκτηση ενός ραδιοφώνου δεν αντιπροσωπεύει μόνο την προσχώρηση σ' ένα σύγχρονο μέσο ενημέρωσης, αλλά το μόνο μέσο για να επικοινωνήσει κανείς με την Επανάσταση, να ζήσει μαζί της... Σε ψυχοπαθολογικό επίπεδο, οι γαλλικές φράσεις παύουν πλέον να είναι αυτόματα φράσεις προσβολής και αναθέματος... Οι διαταραγμένοι Αλγερινοί, όταν ακούν γαλλικές φωνές, αναφέρουν φράσεις συνεχώς λιγότερο επιθετικές. Στο τέλος δεν είναι σπάνιο να παρατηρήσει κανείς ότι οι διαταραχές μπροστά στη γλώσσα του κατακτητή αποκτούν ένα φιλικό τόνο, υποστήριξης και προστασίας». Είναι τα παραδοσιακά ήθη και οι συνήθειες του παρελθόντος που οφείλουν να προσαρμοσθούν στις ανάγκες του σήμερα και της επικαιρότητας: «Η παλαιά και παιδαριώδης ευσέβεια προς τον πατέρα διαλύεται μπρος στον ήλιο της Επανάστασης... Ο Αλγερινός, για να εκπληρώσει τις φιλοδοξίες του, χρειάζεται να προσαρμοστεί στις καινούργιες εκτιμήσεις. Η αλήθεια για πρώτη φορά δρατετεύει από την εξουσία των παραδοσιακών θεματοφυλάκων και τίθεται στη διάθεση όλων όσων την αναζητούν. Η ομάδα, που στο παρελθόν πρόσμενε από τον πατέρα να εκφράσει τις αξίες της, ξεκινά διάσπαρτα μια ατομική αναζήτηση... Αναμειγνύοντας αυτούς τους άνδρες και αυτές τις γυναίκες, η αποικιοκρατία τους ένωσε όλους κάτω από την ίδια σημαία. Θύματα όλοι της αυτής τυραννίας, εντοπίζοντας ταυτόχρονα τον κοινό εχθρό, ο λαός, αντικειμενικά διάσπαρτος, πραγματώνει την ενότητά του και θεμελιώνει στον πόνο μια πνευματική κοινότητα που αποτελεί το πιο σταθερό οχύρωμα της αλγερινής Επανάστασης». Πρέπει να τονισθεί ο εγκωμιαστικός τρόπος με τον οποίο ο Fanon αναφέρεται στη γυναίκα αγωνίστρια, σε εκείνη τη δραματική φιγούρα που ορθώνει το ανάστημά της, όχι μόνο ενάντια στον ξένο κατακτητή, αλλά και εκμηδενίζει κάθε παρωχημένη αλυσίδα, δίνοντας έτσι μια νέα και ελπιδοφόρα πνοή στο μακρύ απελευθερωτικό αγώνα: η επαναστατική πορεία δεν μπορεί να αφήσει ανέπαφες τις σεξιστικές και πατερναλιστικές δομές της οικογένειας χωρίς να ανατρέσει τον εαυτό της και η Αλγερινή γυναίκα δεν διατίθεται να αναβάλει για το μακρινό μέλλον την ικανοποίηση των όσων της ανήκουν: «Δεν πρόκειται για την εκ νέου

επεξεργασία μιας προσωπικότητας ήδη γνωστής, που χιλιάδες φορές τη συναντήσαμε στη φαντασία ή στις διηγήσεις. Αντίθετα, πρόκειται για μια αυθεντική γέννηση... Δεν υφίσταται καμιά φυσιογνωμία προς μίμηση. Αντίθετα, υπάρχει μια σφοδρή δραματοποίηση, η απουσία κάθε διάκενου μεταξύ γυναίκας και επαναστάτριας. Η Αλγερινή γυναίκα ορθώνεται στο ύψος της τραγωδίας... Το κορίτσι ντρέπεται για το κορμί του, για το στήθος του, για τα έμμηνά του. Ντρέπεται να είναι γυναίκα μπροστά στους συγγενείς του. Ντρέπεται να μιλήσει μπροστά στον πατέρα, να κοιτάξει τον πατέρα του... Όλοι αυτοί οι καταναγκασμοί θα αμφισβητηθούν και θα ανατραπούν από τον αγώνα της εθνικής απελευθέρωσης. Η Αλγερινή χωρίς τσαντόρ αναπτύσσει την προσωπικότητά της, ανακαλύπτει τον παθιασμένο χώρο της υπευθυνότητας. Την ίδια στιγμή η ελευθερία του αλγερινού λαού ταυτίζεται με την απελευθέρωση της γυναίκας, με την είσοδό της στην ιστορία».

Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, και την υπογραμμίζουμε, η διαπίστωση ότι μέσα από τις σελίδες του *L' an V de la révolution algérienne* διακρίνονται οι κύριοι άξονες της φανωνικής θέσης για την εθνική κουλτούρα και τη σύγχρονη αντιιμπεριαλιστική πρόταση σε πολιτιστικό επίπεδο: υιοθέτηση και ορθολογική χρήση κάθε μοντέλου εργαλείου απ' όπου και αν αυτό προέρχεται· αξιολόγηση των παραδοσιακών δεσμών και πρακτικών και ριζικός επαναπροσδιορισμός τους σύμφωνα με τις συγκυρίες της πάλης· αποστροφή μπροστά στον εκθειασμό της ιδιαιτερότητας, αλλά και προσέγγιση των επιμέρους στοιχείων· συνολική και ολοκληρωμένη διάσταση της απελευθερωτικής διαδικασίας, στα πλαίσια της οποίας η κουλτούρα αναλαμβάνει όχι επικουρική, αλλά καθοριστική και αδιαφιλονίκητη λειτουργία· αναιρέση της μυθοποιημένης κουλτούρας του άλλου/κυρίαρχου· συνεχής ιδεολογική επεξεργασία και οργάνωση των νέων συνθηκών που έρχονται να εκδηλωθούν. Στο *Peau noire et masques blancs* είχαμε το ξεέρασμα της νεγροσύνης, την καταγγελία του μεταβατικού χαρακτήρα της, τα πρώτα σαφή σημάδια της ιδεολογικής και πολιτιστικής αυτονόμησης των υποκειμένων. Στην *Κοινωνιολογία της αλγερινής επανάστασης* τα σημάδια γίνονται πλέον πασιφανή και η θεώρηση των δεδομένων ενισχύεται με την πολύτιμη και πολυπρόσωπη επίδραση της εμπειρίας της απελευθέρωσης και της συμμετοχής της κοινότητας στο ιστορικό γίγνεσθαι και δεν είναι πια δύσκολο να κατανοήσουμε τον τρόπο που η έννοια και η πρακτική έκφραση της εθνικής κουλτούρας συντελείται και διευρύνεται μέσα από τις σελίδες του *Les damnés de la terre*.

V

Τα δραματικά γεγονότα του Κογκό, η απόσχιση της Κατάγκα και η δολοφονία του P. Lumumba (17.1.61), θα φέρουν, όχι μόνο για τον Fanon, στο φως ολόκληρο το πλέγμα των προβλημάτων που οφείλει να αντιμετωπίσει μια επανάσταση πρακτική, τόσο στο χώρο της μαύρης Αφρικής όσο και γενικότερα στις περιοχές του Τρίτου Κόσμου: αποσχιστικές τάσεις και φυλετικές διεκδικήσεις, λεπτές ισορροπίες μεταξύ συμμάχων και φίλων, συμβιβασμοί που δύσκολα και σπάνια τηρούνται, αδυναμία συγκρότησης σε οργανωμένη και σχεδιασμένη βάση του κοινωνικού σώματος, πέρα και σε βάρος των επιμερισμών και των παραδοσιακών μηχανισμών αντίστασης. Είναι αλήθεια ότι ο Fanon συχνά διαφώνησε με τις

πολιτικές προτάσεις του Lumumba, με την ακολουθούμενη πρακτική του και τον επέκρινε. Εντούτοις, δεν μπορούσε να μην εκτιμήσει το τίμιο πάθος και την ειλικρίνεια του Κογκολέζου, την ανιδιοτελή πίστη και τις προθέσεις του. Δεν είναι μόνο ο Sartre που έρχεται να επιβεβαιώσει το σεβασμό του Fanon για τον αγωνιστή Lumumba («ο Fanon μου μιλούσε συχνά για τον Lumumba: αυτός που πάντα ξεσηκώνόταν όταν ένα αφρικάνικο κόμμα έδειχνε να είναι αόριστο ή διστακτικό στο κεφάλαιο των αλλαγών διάρθρωσης, ποτέ δεν προσήψε στον Κογκολέζο φίλο του ότι γινόταν, έστω και άθελά του, ένα πiónι στα χέρια της νεοαποικιοκρατίας. Το αντίθετο, μάλιστα, τον έβλεπε σαν αδιάλλακτο εχθρό κάθε προσπάθειας αποκατάστασης ενός μεταμφιεσμένου ιμπεριαλισμού»), αλλά είναι και ο ίδιος που αισθάνεται την ανάγκη να εξωτερικεύσει τις σκέψεις του πάνω στη φυσιογνωμία του ήδη δολοφονημένου Lumumba: «Ο Lumumba πίστευε στην αποστολή του. Έτρεφε απεριόριστη εμπιστοσύνη στο λαό, σ' εκείνο το λαό που για τον ίδιο δεν μπορούσε να εξαπατηθεί... Οι εχθροί της Αφρικής δεν έκαναν λάθος. Είχαν πολύ καλά καταλάβει ότι ο Lumumba είχε "πουληθεί", στην Αφρική εννοείται, και συνεπώς δεν μπορούσαν πια να τον εξαγοράσουν». Παράλληλα ξεσκεπάζει τα παιχνίδια του νεοϊμπεριαλισμού και την υποτιθέμενη πολιτική ουδετερότητα της Ο.Ν.Υ.: «(οι Αφρικανοί) δεν έπρεπε να κάνουν έκκληση για παρέμβαση του Ο.Η.Ε.: κάθε φορά που ελενέβη, το έπραξε για να προσφέρει μια σαφή βοήθεια στην επεκτατική πολιτική της κυρίαρχης χώρας... Το σφάλμα του Lumumba βρίσκεται στην αρχική του πεποίθηση για φιλική αμεροληψία του Ο.Η.Ε.». «Ας μην το ξεχνάμε: στο Κογκό διακυβεύεται το μέλλον όλων μας», καταλήγει ο Fanon στο *Ο θάνατος του Lumumba*, *θα μπορούσαμε να πράξουμε διαφορετικά*· υπενθυμίζοντας την ανάγκη συγκρότησης ενός μετώπου σε ηπειρωτικό επίπεδο, το οποίο, βασιζόμενο στις δικές του δυνάμεις, θα εξάτelnε ταυτόχρονα και παράλληλα χτυπήματα στον ιμπεριαλισμό.

Στις αρχές του 1961 η αρρώστια θα αρχίσει πλέον να κάνει εμφανή τα ίχνη της. Μετά από παραμονή κάποιων εβδομάδων στην ΕΣΣΔ, όπου οι γιατροί θα του συστήσουν να επισκεφθεί ειδικούς στις ΗΠΑ, όχι βέβαια για να θεραπευτεί, αλλά για να επιβραδύνει έστω την επιδείνωση της υγείας του, θα επιστρέψει στην Τύνιδα, όπου και θα ζητήσει από την προσωρινή κυβέρνηση της Αλγερίας να τοποθετηθεί ως μόνιμος αντιπρόσωπός της στην Κούβα. Η συνειδητοποίηση του επικείμενου τέλους λειτουργεί στον Fanon ως ώθηση να δει ολοκληρωμένα όσο το δυνατόν περισσότερα σχέδιά του: ρίχνεται με όλη τη διάθεσή του και με όσες δυνάμεις του απομένουν στην πολιτική και ιδεολογική δουλειά και στη συγγραφή του *Les damnés de la terre*. Τον Αύγουστο, στη Ρώμη, θα συναντήσει και θα γνωρίσει επιτέλους τον J. P. Sartre, από τον οποίο και θα ζητήσει, παρότι δεν δείχνει εξαιρετικά ενθουσιασμένος και ικανοποιημένος από τη γνωριμία (γνωρίζοντας ωστόσο το εύρος της επίδρασης του Γάλλου φιλοσόφου), να γράψει τον πρόλογο στο τελευταίο έργο του. Λίγο αργότερα θα μεταφερθεί στη Ν. Υόρκη, όπου στα τέλη του Νοέμβρη θα πάρει στα χέρια του τυπωμένο το *Les damnés de la terre*. Ελπίζει ακόμα να νικήσει και να καθυποτάξει την ασθένεια, αλλά στις 6 του Δεκέμβρη ένα οξύ χτύπημα διπλής βρογχοπνευμονίας θα ολοκληρώσει το έργο της λευκαΐας. Ήταν 36 χρονών.

Το *Les damnés de la terre* θα εκδοθεί από το «Maspero» και, όπως ακριβώς ήθελε ο Fanon, με εισαγωγή του J. P. Sartre. Ο τίτλος του έργου αποτελεί από μόνος του ένα σαφέστατο διεθνιστικό και ταξικό μήνυμα, παραπέμποντας στο έργο του ποιητή της παρισινής

Κομμούνας, Eugene Pottier, *L' Internationale*. Κάθε θεώρηση, επισήμανση, θετική ή αρνητική αναφορά στο *Της Γης οι κολασμένοι*, πρέπει να πράττεται κάτω από το βάρος μιας «εισαγωγικής» ομολογίας που ο Fanon «προσκόμισε» στο *Maspero*: «Έχω την εντύπωση ότι στάθηκαν υπερβολικά ορμητικοί στις περιγραφές μου και τούτο γιατί μου φαινόταν ότι ο κίνδυνος ήταν εξαιρετικά μεγάλος». Αξίζει ακόμα να παρατηρήσουμε ότι η συγγραφή και η τελική διόρθωση του κειμένου πραγματοποιήθηκαν στο σύντομο χρονικό διάστημα των δυο εβδομάδων· ένας αγώνας δρόμου που αφορούσε, και συνέπειαινε, όχι μόνο προσωπικά συναισθήματα και βιώματα, και την ήδη διαγραφόμενη πορεία προς το θάνατο, αλλά και την αγωνία του απελευθερωτικού αγώνα της Αφρικής, την απειλή του νεοϊμπεριαλισμού, το φοβερό δράμα του αλγερινού λαού (κοντά ένα εκατομμύριο θύματα σε οκτώ χρόνια πολέμου), αλλά και τις εσωτερικές προστριβές που με το χρόνο εκδηλώνονταν εντονότερα, την παθητικότητα και την ενοχλητική αδιαφορία των ευρωπαίων, οι οποίοι αδυνατούσαν να συνειδητοποιήσουν ότι στο Νότο «παιζόταν» και το δικό τους μέλλον, και συνεπώς ο απελευθερωτικός αγώνας της περιφέρειας τους αφορούσε άμεσα, τις επιλογές και τις ανάγκες στον τομέα της θεραπευτικής πρακτικής. Ένας πολυδιάστατος μηχανισμός πίεσης και εντάσεων, που απαιτούσε την ιδεολογική και πολιτική ερμηνεία και έκφρασή του. Ο Fanon επιδιώκει να παρουσιάσει ένα ολοκληρωμένο έργο, να πει ό,τι χρειάζεται να ειπωθεί, πάνω σε ποιες παραμέτρους να εκδηλωθεί, τους τρόπους και τα μέτρα άρθρωσης της στρατηγικής. Συχνά ο απόλυτος και κατηγορηματικός τρόπος της έκφρασης μαρτυρούν τον πολυπρόσωπο χαρακτήρα του εγχειρήματος και αφήνουν διαγραφόμενες παραλείψεις και σιωπές. Υπάρχει η αίσθηση, που γρήγορα μετατρέπεται σε βεβαιότητα, ότι κάθε πρόταση και διαπίστωση πρέπει να διαβάζεται πολύπλευρα, αλλά και μέσα από το πλαίσιο παράλληλων αναφορών, όχι μόνο στα γραπτά κείμενα του Fanon, αλλά και στη συγκεκριμένη πολιτική στάση ζωής· για τούτο άλλωστε και σύντομα αντιλαμβανόμαστε ότι ο χωρισμός των κεφαλαίων είναι αυθαίρετος και κάθε άλλο παρά δεσμευτικός για τα όσα πρέπει να εκφραστούν: για την έννοια και την πρακτική της βίας γίνεται λόγος όχι μόνο στο σχετικό κεφάλαιο, το ίδιο ισχύει και συμβαίνει για το ζήτημα της εθνικής κουλτούρας και για το ρόλο των διανοουμένων: πάντα και σε κάθε γραμμή αποκαλύπτεται η υποψία μήπως κάτι ουσιαστικό έχει ξεφύγει της προσοχής ή δεν έχει τονισθεί όσο θα έπρεπε, μήπως κάποια πρόθεση δεν έχει ξεκαθαριστεί στην ολότητά της και αφήνει περιθώρια για αυθαίρετα συμπεράσματα. Εξακριβώνουμε ότι οι βασικές αρχές και άξονες θεώρησης της φανωνικής σχέψης παραμένουν αμετακίνητες και απαράβιαστες: η κυριαρχία του παρόντος και των σύγχρονων συγκεκριμένων δεδομένων σε βάρος της σάπιας μυθοποιημένης παράδοσης, της στείρας και αδιέξοδης ομφαλοσκοπησης, η έκκληση πραγματοποίησης της συνάντησης και του ανταμώματος των ανθρώπων πέρα και ενάντια σε κάθε επιδεσμικό και φυλετικό περιορισμό, όπως εξάλλου τούτο είχε ολοκληρωμένα εκφρασθεί στις σελίδες του *Peau noire et masques blancs*, η ταξική κατεύθυνση της προοπτικής και οι ταξικές βάσεις του προσδιορίζουν τώρα τον προβληματισμό, η διεθνιστική διάσταση που λαμβάνει ο αντικαπιταλιστικός αγώνας, αλλά και η σχέση υποταγής και εξουσιαστικής υποβολής όπως αυτές αντανakλώνται μέσα από την παρέκκλιση και την ψυχική διαταραχή, η ακύρωση της παντοδυναμίας των πεφωτισμένων αρχηγών και διανοουμένων ως τμήματος ξεκομμένου από τις πραγματικές ανάγκες του λαού και ο υποβόσκων κίνδυνος της προσωπολατρίας και του απολυταρχικού μο-

νοκομματισμού που ανατρέποντας και εξουδετερώνοντας το διάλογο θα σπρώξει τη συμμετοχή των μαζών στο περιθώριο και θα τους αφαιρέσει τη δυνατότητα παρέμβασης, η βία ως παράγοντας ώθησης της ιστορίας και συμμετοχής στην πάλη ενάντια στον κυρίαρχο και τον κατακτητή, αλλά και ο συλλογικός αγώνας ως αναπόσπαστο κομμάτι της πρακτικής κοινωνικοποίησης των ασθενών και εξομάλυνσης της διαταραγμένης προσωπικότητας, η πλέρια αλληλέγγυα δραστηριοποίηση των συλλογικοτήτων, απελευθέρων από τους μύθους και τις ψευδαισθήσεις της πολιτικής αφομοίωσης και από τα τραυματικά διλήμματα του επιπολιτισμού, αλλά και η κάθετη απόρριψη της επιμέρους πρόκρισης κάποιων ομάδων, η πολιτιστική αποδέσμευση στα πλαίσια της ανατροπής της προϋπάρχουσας ισορροπίας και της ορθής κριτικής αντιμετώπισης των νέων όρων, αλλά και η διαπαιδαγώγηση του αγωνιζόμενου λαού στην προοπτική της αυθεντικής χειραφέτησής του.

Η ευρωπαϊκή Αριστερά, προφανώς γιατί η ίδια είχε το πρόβλημα και είχε επιτρέψει στον άκριτο, φθινό αντιδυτικισμό και στο πνεύμα του συναισθηματισμού βερμπαλισμού, για χάρη του εντυπωσιασμού, να αλώσει και να προκαλέσει σύγχυση στον ιδεολογικό χώρο της, βυθίστηκε στα περιθώρια σιωπής που ο ορμητικά παθιασμένος λόγος του Fanon επέτρεπε να διαφανούν. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι αν το *Les damnés de la terre* χρησίμευσε ως σημείο αναφοράς για δυο τουλάχιστον δεκαετίες μετά την έκδοσή του, αν και παραμένει να επαληθεύσουμε κατά πόσο πραγματικά μελετήθηκε, από την πλευρά του τόσο το *Peau noire et masques blancs* όσο και τα υπόλοιπα κείμενα του Fanon παρέμειναν στην αφάνεια και ελάχιστα τα πρόσεξαν. Κι όμως η μελέτη του σύντομου φανονικού έργου, στο σύνολό του και όχι επιλεκτικά και αυθαίρετα, θα ξεδιάλυνε το νόημα και τον προβληματισμό πολλών τμημάτων του κύκλιου κειμένου. Οι μελετητές, επικριτές και μη, του Fanon έσπευσαν να «αποκρυπτογραφήσουν» το *Της Γης οι κολασμένοι*, να «αποσαφηνίσουν» το νόημα των μη δηλωθέντων. Μερικοί μάλιστα ακολούθησαν περισσότερο ό,τι οι ίδιοι ήθελαν να δουν και να πιστέψουν παρά εκείνο που πραγματικά διάβαζαν. Έτσι εφευρέθηκε και μας προέκυψε ο Fanon του αυθορμητισμού και του ανοργάνωτου αγώνα, του τριτοκοσμικού μεσσιανισμού, του εκθειαςμού του Lumpen-proletariat, της εκδικητικής αντιδυτικής μανίας, της αδιάκοπης και πάντα δικαιολογημένης βίας (ο Fanon ως «προφήτης της βίας», όπως δυστυχώς άδικα μας τον παρουσιάζει ακόμα και ο Pascal Bruckner), της τυφλής υποταγής στις ανάγκες του αγροτικού πληθυσμού και της υπαίθρου, της κάθετης απόρριψης του προλεταριάτου, των κομμάτων της πόλης και των συνδικαλιστικών οργανώσεων, της αντιδυτικής υστερίας. Όμως, κι όταν ακόμα υφίστανται σημεία που θα επέτρεπαν ίσως να εκδηλωθούν ακραίες απόψεις, ο Fanon κάθε άλλο παρά πρόθυμος φαίνεται να τις ακολουθήσει ως το τέλος, ως τις έσχατες συνέπειές τους. Το υπογραμμίζουμε για μια ακόμα φορά: το απόλυτο των επισημάνσεων και των θέσεων ουδέποτε φθάνει στην ακρότητα, στο αδιέξοδο μιας απόρριψης που ο Fanon με τον τρόπο ζωής του και τις σταθερές επιλογές είχε καταδικάσει. Όταν αναφέρεται στο σημαντικό ρόλο που τα αγροτικά στρώματα πρέπει να αναλάβουν στην απελευθερωτική διαδικασία, τούτο θα εξεταστεί μέσα από τη συγκεκριμένη αλγερινή πραγματικότητα και την κοινωνική διάθροιση και με τον απολογισμό των συνεπειών που προκάλεσε, σε βάρος αυτών των στρωμάτων, η ιμπεριαλιστική πολιτική. Μέσα από την αυτή οπτική χρειάζεται να εξετασθούν οι δυνατότητες της εργατικής τάξης, αλλά και εκείνες της ντόπιας αστικής τάξης, οι ρόλοι και οι σχέσεις που αυτές αναπτύσσουν

με τη μητρόπολη και τα πλεονεκτήματα που απολαμβάνουν. Ακόμα κι όταν ο Fanon εκφράζει το δυνάμει επαναστατικό ρόλο του λούμπεν προλεταριάτου δεν λησμονεί, και το επισημαίνει άλλωστε, τη συχνή χρησιμοποίηση των απόκληρων και των περιθωριακών ομάδων στην ισχυροποίηση και τη σωτηρία αντιδραστικών καθεστώτων και στη διατήρηση του αποικιοκρατικού καθεστώτος σε βάρος των προοδευτικών δυνάμεων (Μαδαγασκάρη): υπάρχουν οι *Mau Mau*, όπως υπάρχουν και οι *Harki* (Αραβες εθελοντές του γαλλικού στρατού), όσοι αποτελούν την εμπροσθοφυλακή του πορτογαλικού στρατού στην Αγκόλα και όσοι οργανώθηκαν στα αντι-λουμουμπικά στρατεύματα του Κογκό: «Η αποικιοκρατία βρίσκει ένα σημαντικό περιθώριο ελιγμών στο λούμπεν προλεταριάτο». Για τον Fanon δεν υπάρχουν φύσει επαναστατικές και πρωτοποριακές δυνάμεις που αναλαμβάνουν την εκπλήρωση των καθηκόντων της απελευθερωτικής πορείας. Τίποτα δεν δίνεται ως προδιαγραμμένο και κανείς δεν είναι αθώος και υπεράνω κάθε υποψίας: ο καθένας πρέπει να αποδείξει στο πεδίο του συλλογικού αγώνα την αξία και τη λειτουργία του.

Ο Fanon, μέσα από τις σελίδες του *Les damnés de la terre*, επιτίθεται με δομικότητα σε εκείνα τα στελέχη των οργανώσεων (συνδικαλιστικών, πολιτικών) που με τις απόψεις τους όχι μόνο δεν διευκολύνουν την κοινωνική αλληλεγγύη μεταξύ των ομάδων και των στρωμάτων, αλλά φροντίζουν να τα στρέψουν το ένα ενάντια στο άλλο. Από την άλλη πάλι, αυτές οι οργανώσεις και τα κόμματα απέχουν πολύ από το να κατανοήσουν τις πραγματικές ανάγκες των μαζών, να προσεγγίσουν ελκυστικά τον ντόπιο πληθυσμό: «Μετά από κάθε μέρα διεκδικήσεων, και όταν τα στελέχη γιορτάζουν τη νίκη, οι μάζες έχουν ουσιαστικά την εντύπωση ότι προδόθηκαν». Ο Fanon χροΐει τον κώδωνα του κινδύνου για τους διανοούμενους και τα στελέχη, τονίζει την ανάγκη να βυθιστούν στην πραγματικότητα των μαζών, να βιώσουν την αθλιότητά τους και όλοι μαζί ισότιμα να συμπράξουν για την ανεξαρτησία. Παράλληλα προειδοποιεί και για τον κίνδυνο των στρατιωτικών να πάρουν στα χέρια τους την εξουσία και να αποφασίζουν κατά βούληση και στις πλάτες της λαϊκής επιθυμίας (και στο σημείο αυτό τα μεταγενέστερα γεγονότα, που συντάραξαν την αλγερινή ανεξαρτησία, τον δικαίωσαν απόλυτα).

Ο τρόπος με τον οποίο ο Fanon αναφέρεται στην Ευρώπη, στην ευρωπαϊκή Αριστερά, στα κόμματα και τις πολιτικές οργανώσεις, οι κατηγορίες που εκφράζει σε βάρος τους, αλλά και η οδυνηρή αλήθεια που διαπιστώνει κανείς πίσω από αυτές, μας επιτρέπουν να παρατηρήσουμε ένα αίσθημα πικρίας και εγκατάλειψης. Ο Fanon είναι πράγματι οργισμένος, όχι όμως γιατί μισεί, γιατί θέλει να εκτονώσει την επιθετικότητά του, αλλά γιατί αισθάνεται πληγωμένος και προδομένος, γιατί κατανοεί ότι κατά βάθος οι γεωγραφικοί διαχωρισμοί, αυθαίρετα καθορισμένοι, οδηγούν σε λανθασμένα, συχνά ανυπόστατα διλήμματα, και δεν υφίσταται παρά μόνο η επιλογή ή όλοι θα σωθούμε ή όλοι θα χαθούμε. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι ζητά, και επιμένει σε τούτη την επιθυμία του, από τον J. P. Sartre να παρουσιάσει το βιβλίο του στο ευρωπαϊκό κοινό. Ελπίζει έτσι να ταρακουνήσει συνειδήσεις, να αφυπνίσει την «Ωραία Κοιμωμένη», και να καταλάβουν όλοι ότι, χωρίς την απαραίτητη συνδρομή των ευρωπαϊκών μαζών, όλα θα καταστραφούν, το στοίχημα θα χαθεί. Ας τον ακολουθήσουμε σε ένα απόσπασμα εκπληκτικής ευκρίνειας: «Ο Τρίτος Κόσμος δεν έχει την πρόθεση να οργανώσει μια τεράστια σταυροφορία πείνας εναντίον ολόκληρης της Ευρώπης. Ό,τι προσμένει από εκείνους που για αιώνες τον κράτησαν στη σκλαβιά, είναι να

τον βοηθήσουν να αποκαταστήσει τον άνθρωπο, να κάνουν να θριαμβεύσει ο άνθρωπος παντού, μια για πάντα. Αλλά είναι σαφές ότι η ασφάλειά μας δεν φτάνει μέχρι το σημείο να πιστέψουμε ότι κάτι τέτοιο θα γίνει με τη συνεργασία και την καλή θέληση των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων. Αυτό το κολοσσιαίο εγχείρημα, η επανένταξη του ανθρώπου ως ολόκληρα στον κόσμο, θα πετύχει με την αποφασιστική βοήθεια των ευρωπαϊκών μαζών, που πρέπει να το ομολογήσουν, συχνά συντάχθηκαν, όσο αφορά στα αποικιακά ζητήματα, με τις θέσεις των κοινών αφεντικών μας. Για τούτο, θα έπρεπε πρώτα οι ευρωπαϊκές μάζες να ξυπνήσουν, να θέσουν σε λειτουργία το μυαλό τους και να σταματήσουν να παίζουν το ανεύθυνο παιχνίδι της "Ωραιάς Κοιμωμένης του δάσους". Το απόσπασμα είναι ιδιαίτερα μακρύ, αλλά μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε το βαθύ διεθνιστικό και ταυτόχρονα ταξικό μήνυμα του *Της Γης οι κολασμένοι*, όπως αυτό θα διατυπωθεί και στη συνέχεια σε μια θέση που ακυρώνει κάθε αποκλεισμό, κάθε πρόκριση και υτοψία ρατσιστικού λόγου: «Ο λαός ανακαλύπτει ότι το άδικο φαινόμενο της εκμετάλλευσης μπορεί να έχει όψη μαύρη ή αραβική... Δεν δίνεται δίπλωμα αυθεντικότητας σε κάθε νέγρο ή σε κάθε μουσουλμάνο. Δεν αναζητείται πια το ντουφέκι και δεν τραβιέται το κλαδευτήρι στην εμφάνιση του κάθε αποίκου». Όπως δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι ο Fanon σε καμιά στιγμή του έργου, αλλά και της ζωής του, δεν αφήνει περιθώρια να πιστέψουμε ότι παραμελεί ή αδιαφορεί για τα δρώμενα στο βιομηχανοποιημένο Βορρά, ούτε άλλωστε επιτρέπει στην οργή, στη δυσαρέσκεια και στη συναισθηματική φόρτιση να μετατραπούν σε αντιευρωπαϊκό μένος και τριτοκοσμικό πάθος: αρκεί να κατανοήσουμε τη σιωπή και να ερμηνεύσουμε τα όσα οι επιτακτικές ανάγκες της επικαιρότητας άφησαν στο βάθος, να προχωρήσουμε με προσοχή πάνω στις γραμμές, να ξαναδιαβάσουμε τα όσα ειπώθηκαν, να αντιληφθούμε τα διάφορα επίπεδα και τότε ο φανονικός λόγος θα αποδειχθεί πιότερο προσίτος, κατανοητός, ώριμος και ρεαλιστικός απ' ό,τι η τριτοκοσμική θεώρηση της υπεραπλούστευσης και του ρητορικού τσουβαλιάσματος έγκρινε και βράβευσε.

VI

Το ζήτημα της επικαιρότητας του Fanon επαναφέρει με τον πλέον σαφή και κατηγορηματικό τρόπο ο Etienne Balibar στο *Φυλή, έθνος, τάξη*. «Όμως, όσο απόλυτος και αν είναι ο εξαναγκασμός για την κοινότητα των ρατσιστών, ποτέ δεν θα πάψει να είναι ωμή καταπίεση για τα θύματά του... ούτε να εξαλείφει την αντίφαση που κάνει ώστε η ταυτότητα της κοινότητας να επιβάλλεται σε συλλογικότητες, στις οποίες απαγορεύεται να ορίζουν οι ίδιες την ταυτότητά τους (ας ξαναδιαβάσουμε τον F. Fanon)». Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η αναφορά του Charles Taylor στο *Πολυπολιτισμικότητα. Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αντίληψη του σεβασμού της ιδιαιτερότητας και της υποκειμενικότητας, στο έργο το Fanon, πρέπει να διερευνηθεί, ώστε να εμπεριέχει ένα ευρύ φάσμα προβληματισμών (από τη στενή έννοια της αυτοδιαχείρισης της προσωπικότητας, μέχρι τα χαρακτηριστικά πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα της αλγερινής κοινωνίας, ως την ιδιαίτερη θεραπευτική μέθοδο επανένταξης που αρμόζει σε κάθε συλλογικότητα και περίπτωση). Κάθε χώρος έχει τις δικές του ανάγκες, εκφέρεται και αναγνωρί-

ζεται μέσα από το δικό του «προσωπικό» λόγο, ακολουθεί την πορεία που θεωρεί κατάλληλη και αποτελεσματική. Αυτή η κάθετη άρνηση κάθε επιβολής, κάθε καταναγκασμού, πρέπει να έχει τις ρίζες της βαθιά μέσα στον υπαρξισμό και βέβαια, με το πέρασμα του χρόνου και όσο έρχονταν στο φως ζητήματα (η αποτυχία της *Socialtherapie* επί αλγερινού εδάφους, η ανικανότητα της ευρωπαϊκής Αριστεράς και διανοήσης να προσπελάσουν την πραγματικότητα της περιφέρειας), ενισχύεται μέχρι τη γενίκευσή της, μέχρι να αγκαλιάσει κάθε στοιχείο του κοινωνικού χώρου.

Στη σκέψη του Fanon, υποκείμενο και συλλογικότητα συνυπάρχουν, αλληλοσυμπληρώνονται, στα πλαίσια μιας σύγχρονης συγκυρίας που καθιστά αναγκαία την επαφή, το παραγωγικό σμίξιμο των μηνυμάτων του σήμερα στο χώρο των σχέσεων του Εγώ με τον Άλλο και, μέσα στα όρια της συνεργασίας και της αλληλεγγύης, είναι απαραίτητη η σταθεροποίηση μιας ταξικής παραμέτρου που θα επιτρέπει την αμοιβαιότητα και τη βαθιά αλληλοκατανόηση, θα ξεκαθαρίζει μια για πάντα τους ανοικτούς λογαριασμούς με την υπόθεση της διευθέτησης κάθε μυθοποιημένης/μυθοποιητικής και εξωπραγματικής ματιάς, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα και τα όρια που ο κυρίαρχος και η ιδεολογική έκφρασή του επιβάλλουν. Πρόκειται ασφαλώς για μια παράλληλη, πολυσχιδή και δύσκολη ανάλυση, της οποίας όμως οι όροι χρειάζεται να προσδιορισθούν με ακρίβεια, αν θέλουμε να μην υποκύνψουμε στον πειρασμό της επιφανειακής ματιάς, των μισόλογων και του καιροσκοπισμού. Ο Fanon, σε κάθε περίπτωση, ακόμα και όταν δεν μας βρίσκει απόλυτα σύμφωνους, λέει την αλήθεια. Όποιο και αν είναι το κόστος αυτής της επιλογής, ευελπιστεί να βοηθήσει στην αυθεντική χειραφέτηση των υποκειμένων.

Θα ήταν υπερβολικό και εκτός τόπου να υποστηριχθεί ότι η φανωνική σκέψη εμπεριέχει και προτείνει λύσεις για όλα τα ζητήματα και τις αντιθέσεις που ταλανίζουν τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, ότι για το καθετί υπάρχει και η κατάλληλη συνταγή. Εκείνο όμως που απαιτείται είναι να μελετήσουμε τον Fanon μέσα από ό,τι ο ίδιος έγραψε και έπραξε, πέρα από τις θετικές ή αρνητικές θεωρήσεις και σε βάρος των επίσης αυθαίρετων απλουστευτικών σχημάτων. Όμως, στη σημερινή συζήτηση περί πολυπολιτισμικότητας, αλλά και στα πλαίσια ενός διευρυμένου προβληματισμού (για παράδειγμα πάνω στη σχέση μεταξύ υποκειμενικότητας και συλλογικής ταυτότητας, της βαθύτερης εσωτερικής διάσπασης της αυτόνομης πολιτισμικής ταυτότητας), ο λόγος του Fanon μπορεί να προσφέρει γόνιμα ερεθίσματα. Άλλωστε ούτε ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του σωτήρα και προφήτη. Ας μην του προσκολλήσουμε τίτλους και χαρακτηρισμούς που και αυτός θα απέρριπτε και ας του αποδώσουμε το ελάχιστο που του οφείλουμε: την εντιμότητα και την ειλικρίνεια των τοτινών σκοπών, τη διάθεση αλληλεγγύης για τους κολασμένους της Γης, την αγωνία για την απελευθέρωση του υποκειμένου/σκλάβου από τα δεσμά του Άλλου/κυρίου.

Εργογραφία του F. Fanon

1. *Peau noir et masques blancs*, Editions du Seuil (1952).
2. *L'an V de la révolution algérienne*, Maspéro (1959).
3. *Les damnés de la terre*, Maspéro (1961). Ελληνική έκδοση, *Της Γης οι κολασμένοι*, Κάλβος (1982).
4. *Pour la révolution africain (Ecrits Politique)*, Maspéro (1964).

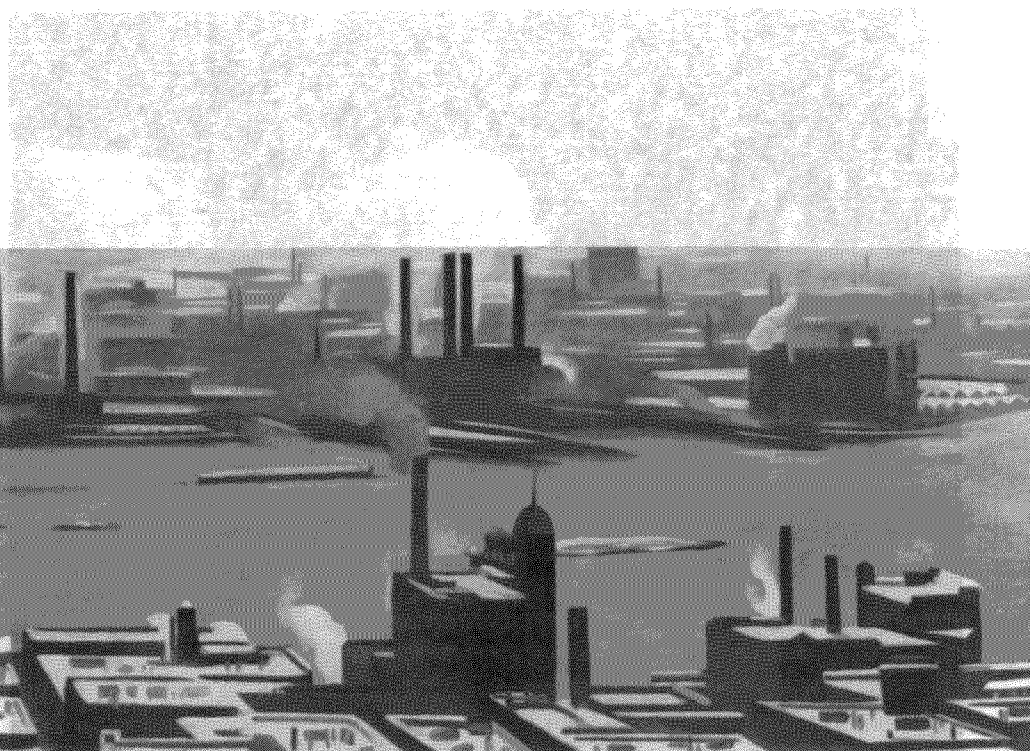
Σημειώσεις

1. Μένει ακόμα να ξεκαθαριστούν οι ακριβείς λόγοι που ώθησαν τον F. Fanon στην Αφρική και ιδιαίτερα σε αλγερινό έδαφος. Η Γαλλίδα και λευκή σύζυγός του, Josie, θα αναφέρει στον Peter Geismar ότι ο F. Fanon επέλεξε την Αφρική ως πεδίο δράσης λόγω των επαναστατικών διαδικασιών που σημειώνονταν εκεί. Από την πλευρά του ο Giovanni Pirelli, περισσότερο προσγειωμένος από τον P. Geismar, σε μια απόπειρα σχετικής απομυθοποίησης, αλλά πληρέστερης προσέγγισης και ρεαλιστικής ερμηνείας της σκέψης του F. Fanon, αναφέρεται στα λόγια του αδελφού του, Joby Fanon, σύμφωνα με τον οποίο υπήρχε η υπόθεση μια προσωρινής μετάβασης-απασχόλησης σε αφρικανικό έδαφος με την πρόθεση της υστερότερης επιστροφής στη Μαρτινίκα.

Alfred Stieglitz, Τζώρτζια Ο' Κηφ, φωτ., 1931

Ο μαθητής/η μαθήτρια θα πρέπει να αναζητήσει πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της πόλης της Τζωφτζια Ο' Κηφ, να ερευνήσει τον ρόλο της βιομηχανίας στην ανάπτυξη της πόλης και να συγκρίνει την κατάσταση της πόλης το 1928 με την σημερινή κατάσταση. Ο μαθητής/η μαθήτρια θα πρέπει να αναζητήσει πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της πόλης της Τζωφτζια Ο' Κηφ, να ερευνήσει τον ρόλο της βιομηχανίας στην ανάπτυξη της πόλης και να συγκρίνει την κατάσταση της πόλης το 1928 με την σημερινή κατάσταση.

Τζωφτζια Ο' Κηφ, Ο ανατολικός ποταμός από το ξενοδοχείο Σέλτον, 1928